

A jelenlegi „parasztház” — a könnyen fölégethető és meggyalázható — ma betonvázás pesti toronyház éppúgy lehet, mint bambuszház Távol-Keleten vagy Afrikában. Jó, hogy van költő, aki ezt fölismeri; igen, ez a Nagy László-i költészet logikus folytatása. (*Magveió.*)

ALFÖLDY JENŐ

Kiss Benedek: Szemem parazsa mellett

Minden kor költőinek megvan a maguk jellegzetes sorsa. Ez a sors persze többféle típusú lehet. Az 1940-es évek végén például az egyik fajta út a magasba: az elismeréshez, a feladatokhoz vezetett, a másik véglet pedig a feladatnélküliséghez, a típus el nem fogadásához. Mondani sem kellene, hogy a költői pálya alakulása szempontjából rövid és hosszú távon is az előbbi út volt a szerencsésebb, az, amelyet Juhász Ferencék jártak, de azért — főleg a hatvanas évektől — a másik út jeles képviselői, Pilinszky János és társai is elfoglalhatták az őket megillető helyet. Végző soron — lassan immár történelmi távlatból — megállapítható, hogy mindegyik típusú út lehetőséget adott a tényleges tehetség kibontakoztatásához, hogy a történelem mindkét fajta prése — a feladatokat halmozó s a feladatokat elvonó egyaránt — jótékony hatásúknak bizonyult a költői pályák igazi értékeinek kikovácsolásához.

Annak a költőnemzedéknek, amely az 1960-as években kezdte a pályát, jóval szelidebbnek látszó történelmi környezet adódott. A köznapi élet s az irodalompolitika konszolidáltsága azonban nemcsak előnyös, hanem hátrányos jegyeket is rejtett magában. Ilyen jegy volt a pályakezdés — azóta is tendenciaként jelenlevő — tartós, s szinte a nemzedék minden tagját egyaránt érintő elhúzódása, az elsőkötetes költők harminc-harmincvalahány éves korátlaga. Az első kötetek jó része szinte gyűjteményes kötet volt, s általában egy évtized anyagát olvashattuk bennük. E kötetek értékeit ez a tény jótékonyan gazdagította. A költői pályák természetes fejlődési folyamatait, a pályakezdők természetes kiválasztódását, a féltehetségek elhullását azonban hátráltatta és hátráltatja. Ezek az első kötetek nem tudták lezárni még a legjobbak esetében sem a pályakezdés szakaszát, hanem annak csupán első fokát jelentették. Míg nem sokkal korábban — még Nagy Lászlóék esetében is — a pályakezdés évtizede három-négy kötet megjelentetését tette lehetővé, s 35—40 éves korukra szinte mind eljutottak az első igazán nagy számvetésig, az első gyűjteményes vagy válogatott verseskötetig, addig ez az 1969 táján induló nemzedék 35—40 éves korára még csak a második-harmadik kötetnél tart. Némi túlzással szinte azt lehetne mondani, hogy a pályakezdés végénél. Mert objektíven, a verseket vizsgálva, azért jobb a helyzet. Bár kevesebb a közreadott vers, válogatottabb, de így az értékek is jobban megmutatkoznak. Viszont ezek az értékek a köztudatban viszonylag szerény helyet foglalnak el. A korábbi — rossz vonásokkal terhelt — irodalompolitikának annyi előnye kétségtelenül volt, hogy néhány szerzőre hangsúlyozottan ráirányította a figyelmet. Ma nincs kellő mértékben se természetes, se a kritika, az irodalompolitika által segített kiválasztódás, verset írni elkezdni szinte nehezebb, mint abbahagyni.

Mindezek a nemzedéki vonások — s még számos más is — jellegzetesen vizsgálható Kiss Benedek költészetében és annak fogadtatásában. Az első jelentkezések: az *Elérhetetlen föld* és a *Költők egymás közt* című antológiák (1969) és a *Gazdátlan évszak* című verseskötet (1970) fogadtatása szinte egységesen jóindulatú, néha lelkenedező volt. Ne feledjük azonban, hogy ez a néhány év a fiatal írókra irányuló különleges figyelem jegyében telt el: a nemzedék indulása, ha megkésetten is, de elég hatékonyan történt meg. Hozzá kell ehhez tenni, hogy jó néhány

első kötet — s köztük is kiemelkedően Kiss Benedeké — feltűnően magas színvonalú volt: a gyűjteményes jelleg a pályakezdekés számos természetes buktatójától óvta meg őket, s az újabb és jobb versek fényében a koraiak jó része kihagyhatónak bizonyult. Ez a magas kezdés azonban meg is bosszulta magát. Talán a költők egy része is, de a kritikusok zöme mindenestre úgy képzelte, hogy erről a kezdőpontnak tekintett szintről további ugrásszerű emelkedés várható. Ma már tudjuk, nemcsak illúzió, de tévedés is volt ez a nézet. Az a kezdőpont nem is kezdőpont volt, hanem éppen egy rejtett pályakezdekés publikussá vált végpontja. Ahonnan látványos további emelkedés sokkal kevésbé várható. Másrészt arra sem gondoltunk, hogy a magyar líra a hatvanas években éppen egy kettős lírai forradalom győzelmes és látványos szakasza után volt (Juhász, Nagy, illetve Pilinszky), s ilyenkor rendszerint sokkal kevésbé látványos szakaszok következnek. A lírai forradalom után a lírai reformok. Így volt ez a forradalmat végrehajtó mesterek költészetében is, s így van az utánuk következők eddigi munkásságában is. Harmadrészt az újabb történelmi szakasz jellemző jegyeit követi voltaképpen a költészet: a társadalmi forradalom után a reformok kora következett. S ami elsősorban az irodalmi élet rovására írható — a megkésett pályakezdekés — így simul bele egy megváltozó kor megváltozó társadalmi feltételrendszerébe.

A sikeres rajtot sokszor követi elbizonytalanodás. Olykor viszont a változás hiánya is elbizonytalanodásnak, az értéknövekedés hiánya pedig értékcsökkenésnek látszik. Hát még ha ehhez valóban hozzá társul az elbizonytalanodás is! S ne feledjük azt sem, hogy az 1960-as évek végétől újabb szakasz kezdődött a magyar irodalomban, s már maga ez a korszakváltás is igen sok elbizonytalanító tényezőt hozott magával, amelyekkel minden írónak szembe kellett néznie.

Kiss Benedek költészetének alakulása a hetvenes években példa lehet minderre. Második kötete, a *Békesség nektek, utak!* 1973-ban, a harmadik, a *Szemem parazsa mellett* 1982-ben jelent meg. Már a második kötet fogadtatása inkább a csalódottságról adott képet, a rákövetkező hosszú szünet pedig alighanem növelni fogja ezt. Megjelent már olyan kritika is, amely a második kötetről nem is vesz tudomást, s olyan is, amely az állandóságot abszolútizálja, s ebből vezeti le kételyeit e költészet értékeivel kapcsolatban.

Aki nemcsak a köteteket, hanem a folyóiratközléseket is olvassa, az emlékezhet rá, hogy Kiss Benedek a harmadik kötetében megjelentnél sokkal többet publikált. S nem a „gyengébb” versei maradtak ki e kötetből, hanem inkább azok, amelyek egy újabb, egy másik kötetbe jobban illenek majd. S alighanem csak egy még újabb, egy ötödik kötet fogja végérvényesen megmutatni, milyen is volt e líra összképe a hetvenes években, mivel az a kötet már a nyolcvanas éveket, a szükségszerű elmozdulásokat is magába foglalja majd.

Mindazonáltal ne hallgassuk el azt sem, hogy a történelmi szakasz elbizonytalanító tényezőitől nem függetlenül, de mégis inkább e líra belső fejlődéstörténetéhez kötődve, megvolt a maga válsága Kiss Benedeknek is. Részletesen és nagy hozzáértéssel szólott erről Varga Lajos Márton a *Fiatal magyar költők* című tanulmánykötetben. Akkor még csak jelezni lehetett, hogy talán túl fog lépni ezen a költő. Ma már látni lehet, hogy az a válság, amely egyidőben volt a személyiség és a világ konfliktusa és ehhez kötődően a lírai megszólalás érvényességének a megkérdőjeleződése — lezárulóban van. E kötetben sem a válságjelenségek a hangsúlyosak. A kételyek, a kérdőjelek azok igen, de mögöttük markánsan szuverén költői személyiség áll.

Mi e költői személyiség legszembeötlőbb sajátossága? Minden bizonnyal az eredendően természetes, áradó költőiség, amelynek leggyakoribb megnyilvánulási formája a dal. E dalokban a zeneiség, a ritmus, a kép a fő szervező erő. Ilyen dalokban alig akad párja Kiss Benedeknek a mai magyar költészetben. S ha ez így van, akkor aligha van értelme e kötetben számon kérni másfajta költészetet. Kiss Benedek „hibája” az, hogy korán rátalált hangjára, korán felismerte költészeté érvényes megnyilvánulási módját, s ehhez azóta ragaszkodik. Tágul, változik persze költői világa, de a lényegi jegyek állandóak. S mivel egyidőben többféle — akár lényegesen eltérő —, de egyaránt érvényes költészet létezhet, aligha van értelme annak, ha az egyik modell nevében elutasítjuk a másikat. A fő az érvényesség. S még egyazon modellen be-

lül is sokféle lehet a megnyilvánulási forma. A költői személyiség sajátosságai, egyedi jellemző jegei kapnak itt hangsúlyos szerepet. S ha valaki ismer néhány tucatnyit Kiss Benedek versei közül, szinte bizonyos, hogy ráismer a szerző újabb verseire is. Ez igazi bizonyítéka a költő saját hangjának, saját világának. Ízlésünk, világképünk mondathatja velünk, hogy egy adott modell túl szűk vagy tág, túl statikus vagy dinamikus, állandó vagy változékony. Mindent azonban nem kérhetünk számon egyetlen modellen. Ekkora teherbírása talán még a kivételes József Attila-életműnek sincs. De ha elfogadjuk azt, amit nevezhetünk korlátozottságnak is, de a tehetség bölcs önismeretének is, akkor a vállalt valóságmegragadási formákon belül is szinte végtelenül gazdag világ tárul elénk.

Itt van például a már címével is műfajt jelölő *Dal*. Egy korábbi kéttételes mű tömörebb, s jelentésben gazdagabb, mert minden feleslegest elvető változata ez. A vers az emberi nem egyik legősibb kérdését állítja a középpontba: az elmúlást és a halhatatlanságra törekvést. A költő lehetséges vigasza: halála után a vers megmarad — de ez a vigasz is csak átmeneti érvényű:

*fehéren, magasan
leng a dal fölöttem,
mígnem az is hullva hull,
pernyéllő fogoly,
lebukó nap szárnytollából
véres pihetoll.*

Ez a 16 rövid sorból álló dal olyan mestermű, amelynek idővel bizonyára hét évszázad leg-szebb magyar versei között lesz a helye. Sokrétű mikroelemzést érdemelne költői eszközeinek gazdagsága is. Csak néhányra hívnám most fel a figyelmet. Ilyen a színek sokrétű szerepe, a fekete-fehér és a piros-fehér-zöld jelentésrétegeinek kiaknázása. Ilyen a vers hangulati hullámzásának hibátlanul egységes megoldása. S ilyen a vers domináns hangjainak mesteri alkalmazása is: az *r* és az *l* hangok megszerkesztett váltakozása, ahol is a hangsúly a kezdő szakasz *r*-jeiről a záró szakasz hullásában is felszárnyaló *l*-jeig ível.

Hasonló jelentőségű dal az *Ének magunkért*, amely a soha meg nem elégedés és a hűség verse, s az örök hiány, az elérhetetlen eszmények utáni léten is túli vágyakozás élteti. Itt nem szembeállítódik, hanem egységbe forr a földi lét és a szép leleménnyel „föld fölött után”-nak nevezett halál utáni állapot.

Már az idézett két dalból is kitetszik, hogy Kiss Benedek verseiben a lírai személyiség központi problémája az önmegvalósítás lehetősége, de ez a kérdéskör sohasem satnyul sem öncélúvá, sem a társadalmiságot háttérbe szorítóvá. Társadalmiság és személyiség végleges és szét-szakíthatatlan egymásrautaltságát talán egy harmadik — az ismétléstechnikát bravúrosan alkalmazó — dal, a *Ha tartok hazafelé* teszi legegységesebbé. Hazatérni, a kis világ, a család bensőségességébe húzódni szép dolog, de önmagában csonka. Ahogy a tengerész nem élhet a tenger, az ember sem a világ, a tágabb közösség nélkül.

A lírai személyiség önelemzése a következő főbb kérdésköröket érinti ahhoz, hogy az alapkérdésre az előbbi választ megadhassa. A múlt és a jelen rétegeinek dialektikus egymásra-épülése, a megszüntetés és a megőrzés. Legkibontottabban a *Mi közöm hozzátok, emlékeim?* elemzi e kérdéskört, s már a mottóbeli két József Attila-idézet is a dialektikára hívja fel a figyelmet. Nem a régmúlt korok, hanem a személyes lét két szakasza állítódik szembe: a gyerekkori falu és a gyökeresen átalakult, „falumat elhantoló falu” világa.

A jelen mellé mindegyre belép a jövő képe is. A személyes léten túli távoli jövőé is, meg a közelebbi holnapé is. A költői világkép e kettőt végső soron egygyántja, s a hangsúlyos a mégis reménykedő magatartás lesz. A *Március, perzselj mezők* és a *Számban a tavasz jóízével* talán kicsit közhelyszerűbben fejezi ki ezt, de versek sorában van jelen, kérve, követelőzve egyik hangadó motívumként ez a gondolat (*Szemem paraszta mellett, Kérem érted a liliomokat, Mosoly ül nyüzött arca, Befejezetlen dolgok között, Létem, temetőm!*).

Jellegadó motívum a családe, az otthoné is. A címadó, kötetnyitó versben is meghatározó ez, aztán a *Kérem érted a liliumokat*, a *Ha tartok hazafelé*, az *Ének magunkért* világában is. S a még említetlenek közül itt van a *Tábori Posta*, amely „Tc. / szépreményű / Pusztai György honvédnek / Szerbia földje / Tábori Posta: ∞” állít emléket, annak a nagyapának, akit nemcsak a költő nem ismerhetett, de akinek már a lánya is a szülő harctéri halála után jött világra.

S talán a leggyakrabban vissza-visszatérő motívumként kell említeni a költészetet, az éneket, a dalolást. Nem gondtalan öröm, de inkább szenvedés a vers: „dal / dalom / fájdalom / fáj dalom fáj!” rögzíti második kötete után ismételten a költő (*A költő veri a dobot*). Ez a szenvedés azonban magasabb értelmű: nemcsak önmagáért, de „magunkért”, mindannyiunkért szól az ének. Árván, elárvultan, de mégis egy közösség szószólójaként és szolgálójaként „veri a költő a dobot”, azaz teszi a dolgát. A már említett dalokon túl a legszebb ars poetica a *Sinka zsákja*, amely egy ügy, egy örökség felvállalásának ritka pontosságú és érzékletességű kifejezése.

S hol az előbbi motívumhoz kötődően, hol attól függetlenül, rendkívül hangsúlyos természetesen a személyiség önmegvalósításának kérdése. Nem kicsire, de a teljesség birtokbavételére vállalkozna ez a személyiség:

*S hallod a Kentaurt mind-jobban bömbölni, csillag?
Szénatomrács-karámját mint a máglyát
messze-ropogni?
: tipródik a Test,
tébolyog a benne gyökérző Álom.
Görgettem én is bár sziklát föl
hegynek, görnyedve raktam
Babilont vagy Déva-várát,
és kit a keselyű tépett, az is
fölvérzett bennem,
gyönyörködven
az első emberi Lángon —:*

Hogy ez a vállalkozás egy életre szól, s hogy megelégedéssel megvalósítani lehetetlen, azt biztosan tudja a költő. *Befejezetlen és befejezhetetlen dolgok között* él. Inkább kérdező, mint válaszoló lény, hiszen az élet is inkább veszi körül kérdésekkel, mint válaszokkal. Egy kikezdhetetlen bizonyosság azonban van ebben a költői világban, egyetlen érték, amely sohasem kérdőjeleződik meg, s ez az etikus élet parancsa.

Mondják némelyek, hogy ösztönös, érzelmi beállítottságú költő Kiss Benedek, s hogy az előbbi állítás is ehhez lenne bizonyíték. A dal, a dalolás a líra legősibb, s így eredetében valóban legősztönösebb formája. De a dal s a daloló versépítkezés — még akkor is, ha tartózkodik az áttételesebb ironikus, groteszk közlésformáktól — nemcsak érzelmek, hanem gondolatok kifejezésére is alkalmas. S nemcsak ősiek és egyszerűek, hanem modernekek, huszadik századiak is lehetnek ezek a gondolatok. Olyan *Áramlatok* találkoznak ebben a költészetben (hogy egy még említetlen fontos vers címe ideíródjon), amelyek korunk egyik lehetséges és hiteles képét tárják elénk. (*Szépirodalmi.*)

VASY GÉZA